

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

DARIUS STALIŪNAS

**„SENALIETUVIAI“ IR „JAUNALIETUVIAI“ KAIP ANALITINĖS
KATEGORIJOS, APIBŪDINANČIOS LENKŲ IR
LIETUVIŲ KONFLIKTĄ**

Prieš kurį laiką kartu su Rimantu Mikniu paskelbėme tekstą, kuriame suabejojome „senalietuvių“ ir „jaunalietuvių“ sąvokų tinkamumu, kai kalbama apie lenkų ir lietuvių konfliktą XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje¹. Kritikavome tiek lenkų, tiek lietuvių istorikus, ginančius šią tezę. Kritika į mūsų kritiką atsakė Alfredas Bumblauskas². Iš karto reikėtų pabrėžti – nemanau, kad minėtame tekste visur buvome teisūs, ar kad kolega A. Bumblauskas dėl visko buvo neteisisus.

Mano manymu, A. Bumblausko tekste išdėstyti samprotavimus ir argumentus galima apibendrinti keliose probleminėse grupėse: 1) moksle vartojamų sąvokų, ir konkrečiai – „senalietuvių“ atsiradimas³; 2) ar konfliktas dėl Vilniaus gali būti įvardijamas kaip pilietinis karas? 3) ar „senalietuvių“ sąvoka yra parankesnė apibrėžiant dalies šiuolaikinės lenkakalbės Lietuvos (ir ne tik) visuomenės kolektyvines tapatybes?

Tokie, man regis, yra pagrindiniai probleminiai laukai, bet pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad dalis poleminiame tekste išdėstytų siužetų čia nebus aptariami, nes jie nesusiję su R. Miknio ir mano anksčiau išsakytais argumentais bei niekaip neišplaukia iš mūsų pateikto aiškinimo. Viena iš A. Bumblausko straipsnio dalių (p. 453–457, taip pat p. 460) yra skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijai, bet iš esmės tai diskusija

¹ R. Miknys, D. Staliūnas, Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Vilnius, 2013, p. 173–184.

² A. Bumblauskas, Apie „starolitininius“, Senąją Lietuvą ir šiuolaikines tapatybes, *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*, sud. O. Mastianica, V. Pugačiauskas, V. Žaltauskaitė, Vilnius, 2015, p. 445–462.

³ Diskutuojamame straipsnyje vartojama „starolitininių“ sąvoka.

su etnocentrine Lietuvos istorijos samprata. Su pastarąja mes su R. Mikniu neturime nieko bendro ir ji niekaip neišplaukė iš minėto mūsų teksto. Antra, A. Bumblauskas pateikia ne vieną tokių lenkakalbių Lietuvos visuomenės veikėjų, kurie lieka „už tradicinių lenkiškumo ir lietuviškumo sampratų ribų“, pavyzdį (p. 450). Priežasčių ginčytis su tokia teze nėra, nes mes savo straipsnyje tokiu reiškiniu ne tik kad neabejojame, bet jame taip pat pateikiame daug tokių tapatybės pavyzdžių. O R. Miknys šiandieninėje Lietuvoje apie tokias tapatybes greičiausiai bus parašęs daugiau nei kuris nors kitas mokslininkas.

Dabar sutelkime dėmesį į tris minėtus probleminius laukus.

1. *Apie sąvokas*. Jau pirmuose puslapiuose A. Bumblauskas paaiškina, kaip mes su R. Mikniu suprantame „senalietuvių“ sąvoką. Ten rašoma, kad mes siūlėme ją „taikyti griežtai empiriškai – tik tiems, kurie patys ją taikė sau praeityje“ (pateikta nuoroda į visą mūsų tekstą, žr. p. 445–446). Šiame kontekste autorius išsako ir bendresnių pastebėjimų apie tai, kad istorijos moksle vartojamos [analitinės] sąvokos dažnai yra vėlesnių epochų rezultatas. Diskutuoti su tokia teze nėra jokios prasmės, tik nelabai aišku, kaip ji susijusi su mūsų tekstu, nes jau tame pačiame puslapyje A. Bumblauskas pateikia ir mūsų „senalietuvių“ bei „jaunalietuvių“ definicijas, iš kurių matyti, kad mūsų apibrėžime visiškai nekalbama apie savivardį. Dar labiau glumina tokios tezės atsiradimas straipsnio pradžioje, nes vėliau autorius visai teisingai pastebi, kad mūsų „pateikiama „senalietuvių“ definicija yra konstruojama iš šiandienio mokslo pozicijų, o ne praeities realijų“ (p. 448).

Iš tiesų, istorijos moksle analitinės sąvokos, t. y. tie instrumentai, su kurių pagalba tyrinėtojai „sutvarko“, konceptualizuoja, lygina, analizuoja praeitį, gali būti skirtingos „kilmės“: kaip jau minėta, atsiradę iš istorinės perspektyvos, pasiskolinti iš kitų mokslų, vartoti aprašomųjų fenomenų egzistavimo laikotarpiu ir pan. Paskutiniu metu iš paminėtų atvejų sąvokos gali taip pat funkcionuoti istorijos moksle, tačiau jos turi būti aiškiai apibrėžtos. Sąvoka „senalietuvis“ („starolitvinas“; lenk. *starolitwin*) priklauso kaip tik šiai kategorijai. Jau ne kartą istoriografijoje rašyta, kad šios sąvokos pradėtos vartoti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje⁴, vėliau įvairiuose kontekstuose pasirodydavo tarpukariu; o į istorijos mokslą prieš kurį laiką jas sugrąžino Krzysztof Buchowski. Pirmiausia pabandykime išsiaiškinti, kaip tos sąvokos atsirado K. Buchowskio tekstuose, ir ką jos reiškė.

Savo knygoje, kuri jau išversta ir į lietuvių kalbą, K. Buchowski iš pradžių pažymi, kad taip, t. y. kaip „senalietuvius“, save apibūdindavo kai kurie XX a. pradžios bajorai⁵,

⁴ Žr., pavyzdžiui, J. Jurkiewicz, *Opinie polskiej prasy w Wilnie o narodowym ruchu litewskim w latach 1905–1914*, *Acta Baltico-Slavica*, t. XVIII, 1987, s. 228.

⁵ K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius, 2012, p. 38–39, 126.

o vėliau šią terminiją be jokių paaiškinimų vartoja kaip analitinę kategoriją⁶. Įdomiausia, kad savo monografijoje lenkų istorikas tezę apie įvardo „senalietuvis“ vartojimą pateikia be jokių nuorodų į pirminius šaltinius, nekalbant jau apie tokios terminijos analizę ar kontekstualizavimą! Vėlesniame savo tekste K. Buchowskis šią teoriją išdėstė dar kartą. Straipsnyje, paskelbtame 2012 m., jis kritikuoja tuos, kurie lenkų ir lietuvių konfliktą mato kaip dviejų tautų susidūrimą, nes „bent jau iš pradžių“, rašo lenkų istorikas, čia reikia matyti vidinį „lietuvių ir lietuvių“ konfliktą⁷. Tačiau K. Buchowskis nebando kaip nors preciziškiau paaiškinti, kas tie „senalietuviai“, koks jų santykis su „Lietuvos lenkais“ ir kartais skaitytojas gali suprasti, kad tai viena ir ta pati grupė⁸. Ne vieną kartą K. Buchowskis tarp „senalietuvių“ ir lenkų deda lygybės ženklą⁹, tuo pats pasakydamas, kad „senalietuviai“ – tai lenkai, nors skaitytojui bandoma įpiršti mintį, kad „senalietuviai“ laikytini lietuviais. Straipsnyje autorius aprašo ideologinius nesutarimus tarp „senalietuvių“ (lenkų?) ir „jaunalietuvių“, vėliau, vis stiprėjant konfliktui, dalis „senalietuvių“ esą sukūrė kraštietišką (krajovcų) koncepciją, o Pirmojo pasaulinio karo metais ir po jo dauguma lenkakalbių tapo sudėtine lenkų tautos dalimi.

Taigi, kur glūdi conceptualus K. Buchowskio publikacijų naujumas? Apie skirtingas lietuviškos tapatybės sampratas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje jau anksčiau rašė tiek lenkų istorikai (Juliuszas Bardachas, Janas Jurkiewiczzius), tiek „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ autoriai¹⁰. Jau minėtame straipsnyje, parengtame kartu su R. Mikniu, krajovcų puoselėtą tapatybės ideologiją įvardijome kaip tokia, kuri siekia sukurti politinę / pilietinę lietuvių tautą (kitaip nei etnokultūrinė / etnolingvistinė tauta, kurią kaip savo idealą matė lietuvių tautinis judėjimas). Taigi, konstatavimas, kad Rusijos imperijos gyvavimo pabaigoje buvo ne tik etnolingvistinė lietuvių tautos samprata, bet ir kitokia, nėra naujas teiginys. Nauja K. Buchowskio darbuose yra tai, kad tą konfliktą, bent jau pradinėje stadijoje, jis įvardija ne kaip dviejų nacionalizmų karą, bet kaip dviejų skirtingą lietuvių tapatybės sampratą puoselėjančių bendruomenių susidūrimą. Na ir dar „grąžina į apyvartą“ pamirštą „senalietuvio“ sąvoką.

Problema ne tik tai, kad K. Buchowskis nepateikia empirinės medžiagos, patvirtinančios jo teiginį. Man regis, lenkų istorikas ignoruoja vieną labai svarbų aspektą: asmens identifikavimasis buvo ir yra situatyvinis reiškinys: skirtinguose kontekstuose individas gali tapatintis su įvairiomis bendruomenėmis ar propaguoti įvairias tapatybių

⁶ Ten pat, p. 129.

⁷ K. Buchowsk i, *Geneza konfliktu polsko–litewskiego na Litwie, Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje*, sud. A. Pukšto ir G. Milerytė, Kaunas, 2012, p. 35–58, ši mintis p. 35.

⁸ Ten pat, p. 36: *Celem poniższych uwag jest przedstawienie genezy konfliktu owych Starolitwinów (ale także litewskich Polaków) z Młodolitwinami na przełomie XIX i XX wieku.*

⁹ Ten pat, p. 37, 56, 57.

¹⁰ Žr. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 1–17.

ideologijas¹¹. Svarbu nepamesti iš akių tos bendruomenės, lojalumas kuriai individui yra svarbiausias. Štai šiandieninėje Lietuvoje nesunku įsivaizduoti Kaune gyvenantį asmenį, kuris(-i) dalyvauja žemaičių sueigose; per „Žalgirio“–„Lietuvos ryto“ varžybas jaučiasi kauniečiu(-e); išgirdęs Valdemaro Tomaševskio reikalavimus dėl lenkų teisių, prisimena esąs lietuvius(-ė); nuvykęs(-usi) uždarbianti į Londoną, gali dalyvauti „Mis Sovietų Sąjunga“ rinkimuose; o kartu su koku vokiečiu ar anglu atsidūręs(-usi) Japonijoje, greit suprastų, kad yra europietis(-ė). Lygiai taip pat ir ankstesnėse epochose kolektyvinės tapatybės dažnai būdavo labilios. Nors nesu atlikęs specialių tyrimų, bet, remdamasis ilgamečiais kolektyviniais tapatybių tyrimais, kelčiau hipotezę, kad XIX a. viduryje – XX a. pradžioje dalis lenkakalbės Lietuvos visuomenės savo „lietuviškąją“ tapatybę prisiminėdavo konfliktų su „koroniažais“, t. y. Lenkijos karalystės lenkais, situacijose bei lietuvių tautiniam judėjimui skelbiantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių perėmėjais, t. y. tada, kai tokia saviidentifikacija jiems buvo reikalinga, kad paneigtų oponentų argumentus. Dar paprasčiau pasakius, dažnai ji galėjusi būti instrumentinio pobūdžio¹². Tuo pat metu nekyla didesnių abejonių, kad „pagrindinė“ bendruomenė, su kuria tapatinosi dauguma XX a. pradžios lenkakalbių Lietuvos gyventojų, buvo moderni lenkų tauta. Ir, kaip su R. Mikniu minėjome ankstesniame straipsnyje, didelė jų dalis rėmė lenkų tautinius demokratų (endekus)¹³.

2. *Pilietinis karas?* Taigi, kaip ką tik matėme, K. Buchowskis tą XIX a. pabaigos – XX a. pradžios konfliktą mato kaip vidinę lietuvių konfrontaciją, arba, kaip įvardijo žurnalistė E. Digrytė, „pilietinį karą“. Čia iš karto reikia prisipažinti, kad priskirdami šią tezę A. Bumblauskui, pasielgėme neapdairiai. Bet, kaip matėme, K. Buchowskio koncepciją „pilietinio karo“ tezė iš principo atitinka. Tuo tarpu A. Bumblauskas, iš tiesų, yra atsargesnis: „H. Wisnerio koncepcija apie dvi lietuvių tautas XIX–XX a. sandūroje leidžia iškelti klausimą, ar tradiciškai lietuvių–lenkų konfliktu dėl Vilniaus vadinamas reiškinys neturi pilietinio karo elementų ir kad Vilniaus klausimas yra ne tiek lenkų–lietuvių, kiek Lietuvos lenkų–lietuvių ar dar tiksliau starolitvinių–jaunalietuvių problema. Tai jau, aišku, atskirų svarstymų ir tyrimų objektas.“ (p. 447, pabraukta mano – D. S.)¹⁴ Daugiausia dėmesio šiai problemai autorius skyrė paskutiniame vėliausio straipsnio poskyryje, pava-

¹¹ A. D. Smith, National Identity and the Idea of European Unity, *International Affairs*, vol. 68, 1992, no. 1, p. 58–60; J. Y. Okamura, Situational ethnicity, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4, 1981, no. 4, p. 452–465.

¹² Į tai dėmesį yra atkreipęs ir Andrzejus Puksztas: A. Puksztas, Inkorporuotojai prieš federalistus: Vilniaus lenkų pozicija dėl Józefo Piłsudskio politikos (1919 m. balandis – 1920 m. liepa), *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 29.

¹³ Taip pat žr. J. Jurkiewicz, min. veik., p. 217.

¹⁴ Čia reiktų atkreipti dėmesį ir į A. Bumblausko cituojamą Henryko Wisnerio darbą, kuriame vienas poskyris pavadintas „Dvi lietuvių tautos?“⁶, tačiau jo turinys yra iš esmės apie lietuvių–lenkų konfliktą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: H. Wisner, *Litwa: Dzieje państwa i narodu*, Warszawa, 1999, s. 132–147.

dintame „Konfliktas ar okupacija?“. Šis pavadinimas tarsi suponuoja mintį, kad mes savo tekste bandėme įrodinėti tezę apie lenkų įvykdytą Vilniaus okupaciją tarpukariu, nors tokios tezės nesame išsakę ir remiantis jokiais mano ar R. Miknio tekstais tokios išvados niekaip negalima būtų padaryti. Situacija, iš tiesų, buvo sudėtinga: susidūrė du nacionalizmai, kurių „tautinių teritorijų“ sampratos „persidengė“. Lietuviai savo „tautinį kūną“¹⁵ įsivaizdavo remdamiesi etnografiniu principu ir istorine teise, o lenkai daugiausia apeliavo į tautinę gyventojų sudėtį ir istorinę teisę (tik kitaip ją suprasdami nei lietuviai)¹⁶. Nuoseklumo argumentacijoje buvo galima pasigesti tiek vienu, tiek kitu atveju.

Aptariamame straipsnyje A. Bumblauskas teigia, kad mūsų teiginys, jog susidūrimas dėl Vilniaus – tai lietuvių ir lenkų konfliktas, „suponuoja banaliai paplitusią išvadą apie etninių lietuvių kovą su etniniais lenkais“ (p. 457), ir toliau įrodinėja, kad prieš lietuvius kariavo ir Vidurio Lietuvą kūrė daug lenkų, gyvenusių Lietuvoje, ir net „krajovcų“ (Witoldas Abramowiczius bei broliai Iwanowskiai – Waclawas ir Jerzys) (p. 457–459).

Pradėkime nuo to, kad mūsų tezė apie tai, jog šis teritorinis (ir ne tik) susidūrimas buvo lenkų ir lietuvių kova, niekaip nesuponuoja išvados apie dviejų pagal etninę kilmę susigrupavusių bendruomenių konfliktą. Yra gerai žinoma, kad to meto lenkiškame diskurse vyravusi tapatybės ideologija neakcentavo etninės kilmės¹⁷. Taigi, tas faktas, kad Lucjano Żeligowskio kariuomenėje ar Vidurio Lietuvos valdžios struktūrose buvo „Lietuvos lenkų“, visiškai nekeičia reikalo esmės. Iš to, ką su kolega R. Mikniu rašėme anksčiau, ir netgi iš kai kurių K. Buchowskio tekstų¹⁸ matyti, kad lenkakalbės visuomenės Lietuvoje dauguma matė Lietuvą (ar bent jau Vilniaus kraštą) kaip sudėtinę modernios Lenkijos dalį, o save – kaip neatskiriamą lenkų tautos dalį¹⁹.

Ar vietinių lenkų dalyvavimas konflikte su lietuviais paverčia ginčą dėl Vilniaus pilietiniu karu ar bent jau suteikia jam pilietinio karo elementų? Jei teisingai suprantu, šią tezę kaip tik ir gina A. Bumblauskas, ir su ja ginčytis, manau, neverta. Bet tokiu atveju

¹⁵ Sąvoka pasiskolinta: T. Winichakul, *Siam Mapped. A History of the Geo-Body of a Nation*, Honolulu, 1994, p. x.

¹⁶ Apie „tautines teritorijas“ XIX a. Lietuvoje žr.: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgjame XIX šimtmetyje*, sud. D. Staliūnas, Vilnius, 2015.

¹⁷ B. A. Porter, Who is a Pole and Where is Poland? Territory and Nation in the Rhetoric of Polish National Democracy before 1905, *Slavic Review*, vol. 51, no. 4, 1992, p. 639–653.

¹⁸ K. Buchowski, Vidurio Lietuva: Idėjos ir tikrovė, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 129–137.

¹⁹ Dar viena vieta, kur A. Bumblauskas netiksliai interpretuoja mūsų mintis, yra p. 446: „autorių pozicija, ne tik Vilniaus lenkus tautininkus (endekus), bet ir „krajovcų“ laikanti modernios lenkų tautos dalimi, apeina net empiriškai suprastos tos pačios „starolitviniškos“ savimonės genezės klausimą, kuriame būtina matyti LDK bajorų tautos egzistavimą ir likimą.“ Tame straipsnyje rašėme, kad iš „krajovcų“ demokratų tik Tadas Vrublevskis (Tadeusz Wróblewski) be išlygų save laikė vieningos lenkų tautos dalimi; tuo tarpu kitų šios grupės adeptų tapatybė buvo kur kas sudėtingesnė: „Krajovcams demokratams būdinga kolektyvinė tapatybė yra artima *senalietuviškajai* – jie nenori tapatintis nei su etnolingvistine lietuvių, nei etnolingvistine lenkų tauta, jų idealas – valstybės (at)kūrimas buv. LDK žemėse.“

jau minėtas žurnalistas E. Digrytės straipsnio pavadinimas, kuriame kalbama apie kovą dėl Vilniaus kaip apie pilietinį karą, skamba visiškai nesensacingai. Tačiau ši tezė (apie pilietinio karo elementus, nes lietuvių priešų gretose buvo daug vietinių lenkų) yra visai ne tas pats, kaip matyti čia „starolitvinių–jaunalietuvių problema“, kaip problema formuluavo A. Bumblauskas (p. 447).

„Krajovcų“ dalyvavimas Vidurio Lietuvos projekte jau yra sudėtingesnė problema. Pirmiausia dėl to, kad (ne)priklausymas šiai grupei turėtų būti akademinio susitarimo reikalas. Lenkiškoje historiografijoje ši sąvoka paprastai suprantama gana plačiai, neretai šiai grupei priskiriami visi, kurie viena ar kita proga skelbėsi „krajovcų“ ideologijos šalininkais. Ta problema buvo akivaizdi dar aptariamų įvykių amžininkams: „vartojant „krajovcų“ terminą, visada reikia atsiminti, kad šis terminas neapibūdina nei partijos, nei vienos programos. Beveik galima sakyti, kad yra tiek skirtingų programų, kiek ir krajovcų“²⁰. W. Abramowiczų krajovcams priskyrė net M. Rōmeris, tad tarsi ir nėra dėl ko diskutuoti? Visgi W. Abramowicziaus priskyrimas krajovcams, ypač „nuoseklesiams“²¹, nėra toks jau savaime suprantamas dalykas. Štai prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis su bendraminčiais atsiskyrė nuo daugiataučių masonų ložių *Litwa* („Lietuva“) ir *Jedność* („Vienybė“), veikusių Lietuvoje, ir įkūrė monotautišką (lenkišką) ložę, pavaldžią Varšuvai²², o 1918 m. pabaigoje, anot M. Rōmerio, A. Abramowicziaus grupė labiau buvo linkusi paremti buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių (be etnografinės Lietuvos) inkorporavimą į Lenkiją nei multitautinės Lietuvos kūrimą federacijoje su Lenkija²³. Kita vertus, jei tikėsime šiuolaikine lenkų historiografija, dirbdamas Vidurio Lietuvos Laikinosios valdymo komisijos pirmininku, jis siekė sukurti kone savarankišką Lietuvos valstybę (istorinėse

²⁰ Citata iš M. Rōmerio dienoraščio. Cituojama pagal: J. S a w i c k i, *Mykolas Rōmeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*, Vilnius, 1999 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 15), p. 128–129. Verta pacituoti ir tos citatos tęsinį: „Kiekvienas jų savo krašto nusistatymą suvokia visiškai kitaip, nori visai ko kito ir visai kitaip siekia šį nusistatymą įgyvendinti. Jūs jungia turbūt tik tai, kad visi yra prieš paprastą Lietuvos dalies (bent Vilniaus) inkorporavimą į Lenkiją, ir tuo jie skiriasi nuo aneksionistų. Jie nori atskiro Lietuvos valstybingumo, bet tik tokio, kad Lietuva nebūtų tautinė valstybė ir koku nors būdu susijungti su Lenkija. Bet vieni objektu laiko istorinę Lietuvą su 1772 metų ribomis arba bent teritoriją tarp Dauguvos ir Berezinos, apimančią ir stačiatikių Baltarusiją, kitiems artimesnė lietuvių katalikiškos Lietuvos koncepcija, maždaug atitinkanti Lietuvos ir bolševikų Liepos sutartimi patvirtintas Lietuvos sienas, rytuose ir pietuose jas truputį pakoregavus; vieni nori valstybės su vienu bendru Steigiamuoju Seimu Vilniuje, kiti pasisako už valstybę, kurią sudarytų trys pagrindiniai kantonai. [...] vieni sąjungą su Lenkija supranta kaip uniją arba federaciją, kitiems užtektų bendrų Lietuvos ir Lenkijos konvencijų, pirmiausia karinės konvencijos [...], vieni to nori siekti derybomis su Kaunu, kiti – vadinamuoju intervencijos metodu, [...] o šių srovių viduje ir tarp jų dar yra įvairių smulkių skirtumų. Kiek žmonių, tiek skirtumų“: ten pat.

²¹ Termino vartojimą žr.: Ten pat, p. 117.

²² Z. S o l a k, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michala Rōmera 1880–1920*, Kraków, 2004, s. 216.

²³ Ten pat, p. 383.

sienose)²⁴. Dar radikalesnius pasiūlymus teikė tos komisijos narys Leonas Bobickis. Pastarasis netgi tvirtino, kad, nepavykus sukurti Lenkijos–Lietuvos federaciją, toji istorinė Lietuva turėtų likti savarankiška valstybe²⁵. Panašias idėjas jis dėstė ir to meto lietuviškoje spaudoje²⁶. Beveik galima neabejoti, kad dalis tokių pareiškimų (apie galimą Lietuvos savarankiškumą) atsirado todėl, kad šie veikėjai tokiu būdu norėjo privilioti lietuvius, t. y. vien dėl taktinių sumetimų. Tai, aišku, nepaneigia „federalistų“ grupės egzistavimo Vidurio Lietuvos valdžios struktūrose, tačiau man atrodo, kad čia būtų galima klausti, ar tų „federalistų“ pagrindinis tikslas buvo savarankiška, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas tęsianti daugiatautė Lietuva, ar tokios Lietuvos sukūrimas tebuvo tik įrankis didžiosios Lenkijos (su vienokį ar kitokį savarankiškumą turinčia Lietuva) sukūrimas? Kadangi nesu tyrinėjęs Vidurio Lietuvos istorijos, argumentuotai atsakyti į šį klausimą negaliu. Vadinasi, A. Bumblauskas gali būti teisus, rašydamas, kad Vidurio Lietuvos projekte dalyvavo ir krajovcai (W. Abramowiczius).

Tačiau dėl kitų tame straipsnyje krajovcams priskirtų asmenų turėčiau rimtesnių abejonių. Jerzy Iwanowskio, regis, prie krajovcų istorikai kol kas nebuvo priskyre, tuo tarpu Wacławas Iwanowski buvo gana nuoseklus baltarusių tautinio judėjimo dalyvis ir pirmaisiais XX a. dešimtmėčiais netgi vienas iš to judėjimo vadovų²⁷. Jis, kaip ir kiti baltarusiškojo nacionalizmo lyderiai, tuo metu aiškiai suvokė šio judėjimo silpnumą, todėl kaip taktinę / laikiną priemonę matė modernaus valstybingumo sukūrimą istorinėse Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse²⁸. Būtent dėl tokių paskatų, kaip teigiama istoriografijoje, W. Iwanowski ir įsijungė į Vidurio Lietuvos institucijų darbą²⁹.

Tačiau svarbiausia, kad tos „federalistinės“ idėjos (kad ir kaip jos būtų supranta- mos) neturėjo palaikymo nei II Lenkijos Respublikos valdžioje, nei Vidurio Lietuvoje, –

²⁴ Norint suprasti 1920–1923 m. įvykius, remtis 1934 m. W. Abramowicziaus interviu, kaip daro K. Buchowski, yra šiek tiek nesolidu. Tas interviu turėjo aiškų tikslą – didžiąją dalį kaltės dėl susiklosčiusios situacijos suvesti „Kauno Lietuvai“: žr. K. B u c h o w s k i, Vidurio Lietuva: Idėjos ir tikrovė, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 135.

²⁵ Z. K r a j e w s k i, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin, 1996, s. 53.

²⁶ Č. L a u r i n a v i č i u s, Kodėl abejota, bijota ir atsiribota? Lietuvos vyriausybės požiūris į Vidurio Lietuvos problemą, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 258.

²⁷ Būtent taip jį mato ir vienas autoritetingiausių krajovcų judėjimo tyrinėtojas Zbigniewas Solakas, žr. Z. S o l a k, min. veik., p. 212, 222, 223, 226, 228, 230. W. Iwanowskio biografiją žr.: Ю. Т у р о н а к, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск, 2006. Ta aplinkybė, kad šios šeimos nariai nusprendė identifikuotis su skirtingomis moderniomis tautomis, yra gerai žinoma iš istorinės literatūros, bet tiesioginio ryšio su mūsų diskusija nematyčiau.

²⁸ O. M a s t i a n i c a, Tarp etnografinės Baltarusijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo: baltarusiškojo nacionalizmo erdvėkūra XX a. pradžioje, *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, p. 203–226.

²⁹ Ю. Т у р о н а к, min. veik., урач p. 106.

dominavo inkorporacijos šalininkai³⁰. Todėl ta aplinkybė, kad iš pradžių (iki 1921 m. pabaigos) dalis Vilniaus krajovcų Vidurio Lietuvos kūrime matė galimybę sukurti daugiatautę Lietuvą, nekeičia reikalo esmės (t. y. to konflikto suvokimo kaip modernių nacionalizmų susidūrimo), nes tokia krajovcų idėja (tiksliau – idėjos) kirtosi tiek su Varšuvos planais, tiek su Kauno požiūriu³¹.

3. *Dėl „senalietuvio“ sąvokos nūdienos tapatybėms ap(si)brėžti.* Jei kas nors šiaandien nori save vadinti „senalietuviu“, tai niekas neturėtų to drausti ar kritikuoti tokį pasirinkimą. Viskas, ką čia galėtų padaryti istorikas, tai paaiškinti istorines šios sąvokos atsiradimo aplinkybes ir tam tikras kultūrinės konotacijas. A. Bumblauskas mano, kad „semantiniu ir aksiologiniu“ požiūriu, „senalietuvio“ sąvoka yra vertingesnė už kitas panašią tapatybę įvardijančias sąvokas (p. 452). Man ši situacija neatrodo tokia jau vienprasmė.

Dalis „senalietuvių“, iš tiesų tapatinosi su istorinės Lietuvos visuomene, palankiai žiūrėjo į lietuvių tautinį judėjimą. Ir galima spėti, kad dalis dabartinių „senalietuvių“ yra draugiškai nusiteikę modernios Lietuvos atžvilgiu. Tačiau yra ir šiokių tokių semantinių pavojų. Jei yra „senalietuviai“, vadinasi, turi būti ir „jaunalietuviai“. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje ne kartą ir ne du lietuviai buvo įvardijami ne tuo etnonimu, kurį jie vartojo patys, bet ir kitomis sąvokomis: jie vadinti ne tik „jaunalietuviais“, bet ir „litvomanais“, „žemaičiais“, „lietuvisais“. Paskutinis terminas šiandieninėje baltarusių akademineje literatūroje netgi yra tapęs įprastu reiškiniu. Pejoratyvę reikšmę turėjęs įvardas „litvomanas“ vartotas apibūdinant lietuvių tautinio sąjūdžio vadovus bei aktyvistus ir reiškę jis maždaug tai, ką šiaandien apibūdentume kaip šovinistą. Tuo tarpu kitos paminėtos sąvokos, pirmiausia – „žemaičiai“ bei „litvomanai“, paprastai buvo vartojamos lenkalkalbiame diskurse ir skelbė, kad lietuvių tautinis judėjimas yra naujas reiškinys, neretai pabrėžiant, kad jį sukūrė ar pakurstė imperinė Rusijos valdžia ir jis nieko bendro neturi su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, kitaip tariant, lietuviai neturi teisių į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą ir negali skelbtis tos valstybės teisių perėmėjais. Sąvoka „jaunalietuviai“ taip pat gali turėti (bet nebūtinai turi) tokią pat pejoratyvę konotaciją. Štai, 1906 m. laikraštyje *Kurjer Litewski* pasirodė „Senalietuvio“ (*Starolitwin*) slapyvardžiu pasivadinusio autoriaus tekstas, kuriame „senalietuvių – jaunalietuvių“ konfliktas buvo įvardytas kaip „pilietinis karas“ (*wojna domowa*). Pirmieji Abiejų Tautų Respublikos laikais esą yra buvę „lietuvių tauta“, o štai „jaunalietuviai“ – naujai atsiradusi, iš liaudies kilusi inteligentija (daugiausia – „pseudointeligentija“), pabudusi iš šimtmečius trukusio miego, rusiškose mokyklose užsikrėtusi šovinizmu, veržiasi į kovą „ne tik su

³⁰ Z. K r a j e w s k i, min. veik., p. 52, 55, 56, 63; A. P u k s z t o, min. veik., p. 21–33; K. B u c h o w s k i, Vidurio Lietuva, p. 132–133.

³¹ J. J u r k i e w i c z, min. veik., p. 225–233.

tikru priešū, bei ir su išsigalvotu, ar greičiau įpirštu.“ Akivaizdu, kad tas netikras priešas tai „senalietuviai“, o įpiršėjas – Rusijos valdžia³². Greičiausiai užsimiršęs straipsnio autorius savo tekstą pavadino „Mes ir lietuviai“, kas tik dar kartą patvirtintų mano šiame straipsnyje suformuluotą tezę apie tai, kad dalis lenkakalbės Lietuvos visuomenės sąvokas „senalietuvis“, „jaunalietuvis“ vartojo instrumentiškai³³. Krajovcų demokratų požiūris į lietuvių tautinį judėjimą buvo kur kas palankesnis.

Taigi, natūralus sąvokos „senalietuvis“ „porininkas“ turėtų būti ne lietuvis, bet „jaunalietuvis“; vadinasi, net ir nevarojant „jaunalietuvio“ sąvokos, „senalietuvio“ egzistavimas gali suponuoti ir „jaunalietuvišką“ fenomeną. Kai kas šiandieninėje Lietuvoje tuo greičiausiai visai nesipiktintų³⁴.

Literatūra

BUCHOWSKI, Krzysztof. Geneza konfliktu polsko-litewskiego na Litwie, in *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje*, sud. A. Pukšto ir G. Milerytė, Kaunas: VDU, 2012, p. 35–58.

BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2012.

BUCHOWSKI, Krzysztof. Vidurio Lietuva: Idėjos ir tikrovė, in *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 129–137.

BUMBLAUSKAS, Alfredas. Apie „starolitvinus“, Senąją Lietuvą ir šiuolaikines tapatybes, in *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*, sud. O. Mastianica, V. Pugačiauskas, V. Žal-tauskaitė, Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 445–462.

JOKUBAITIS, Alvydas. Tautinė valstybė, o ne kunigaikštija, in <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/alvydas-jokubaitis-tautine-valstybe-o-ne-kunigaikstija-500-219404>> [žiūrėta 2015 m. gruodžio 10 d.].

JURKIEWICZ, Jan. Opinie polskiej prasy w Wilnie o narodowym ruchu litewskim w latach 1905–1914, in *Acta Baltico-Slavica*, t. XVIII, 1987, s. 203–233.

KRAJEWSKI, Zenon. *Geneza i dzieje wewnetrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin: Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS w Lublinie, 1996.

LAURINAVIČIUS, Česlovas. Kodėl abejota, bijota ir atsiribota? Lietuvos vyriausybės požiūris į Vidurio Lietuvos problemą, in *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 253–276.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 1–17.

Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtetyje, sud. D. Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija, 2015.

³² Starolitwin, My i Litwini, *Kurjer Litewski*, 1906, nr 146, s. 1.

³³ Šį nenuoseklumą pastebėjo ir amžininkai: M. Dowojno-Sylwestrowicz, *Odpowiedź Starolitwinowi*, ten pat, 1906, nr 157, s. 1.

³⁴ A. Jokubaitis, Tautinė valstybė, o ne kunigaikštija, <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/alvydas-jokubaitis-tautine-valstybe-o-ne-kunigaikstija-500-219404>> [žiūrėta 2015 m. gruodžio 10 d.].

MASTIANICA, Olga. Tarp etnografinės Baltarusijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo: baltarusiškojo nacionalizmo erdvėkūra XX a. pradžioje, in *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sud. D. Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 203–226.

MIKNYS, Rimas; STALIŪNAS, Darius. Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas, in *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietas*, sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184.

OKAMURA, Jonathan Y. Situational ethnicity, in *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4, 1981, no. 4, p. 452–465.

PORTER, Brian A. Who is a Pole and Where is Poland? Territory and Nation in the Rhetoric of Polish National Democracy before 1905, in *Slavic Review*, vol. 51, no. 4, 1992, p. 639–653.

PUKSZTO, Andrzej. Inkorporuotojai prieš federalistus: Vilniaus lenkų pozicija dėl Józefo Piłsudskio politikos (1919 m. balandis – 1920 m. liepa), in *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 21–33.

SAWICKI, Jan. *Mykolas Rōmeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*, Vilnius: Eugrimas, 1999.

SMITH, Anthony D. National Identity and the Idea of European Unity, in *International Affairs*, vol. 68, 1992, no. 1, p. 55–76.

SOLAK, Zbignew. *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Rōmera 1880–1920*, Kraków: Arcana, 2004.

WINICHAKUL, Thongchai. *Siam Mapped. A History of the Geo-Body of a Nation*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1994.

WISNER, Henryk. *Litwa: Dzieje państwa i narodu*, Warszawa: MADA, 1999.

ТУРОНАК, Юры. *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск: «Медисонт», 2006.

“OLD” AND “NEW” LITHUANIANS AS ANALYTICAL CATEGORIES DESCRIBING THE POLISH-LITHUANIAN CONFLICT

Summary

DARIUS STALIŪNAS

The present article is a follow-up of the discussion with historian Alfredas Bumblauskas. It mainly focuses on three problems: how analytical notions appear in the science of history (specifically how the notion of *Old Lithuanians* (Lith. *senalietuviai*) came into use in the Polish and Lithuanian historiography; whether the conflict of the first half of the 20th century regarding Vilnius could be treated as a civil war; and whether the notion of *Old Lithuanians* is handier in defining part of collective identities of the modern Polish-speaking society of (not only) Lithuania.

I’m arguing here that the notion *Old Lithuanian* appeared in the present-day scholarly literature without reasonable substantiation. Moreover, Buchowski’s claim about its use in the “long 19th century” is not corroborated by any solid primary sources. The article also provides arguments why the conflict over Vilnius could (at least partially) be referred to as the civil war. However, in this context, the conflict between Lithuanians and part of the Poles in Lithuania is meant rather than the conflict between *Old*

and *New Lithuanians*. In summing up the article, it is pointed out that the notion *Old Lithuanian* might (though not necessarily) also have certain pejorative connotations, as it implies that modern Lithuanians are *New Lithuanians*, which may lead to the conclusion about a doubtful link between the Grand Duchy of Lithuania and modern Lithuania.

Priimta 2015 m. gruodžio mėn.
Gauta 2015 m. gruodžio mėn.

Darius Staliūnas – humanitarinių mokslų daktaras, studijų „Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. viduryje – XX a. pradžia)“ (2000), „Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863“ (2007), „Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883–1940“ (su Dangiru Mačiuliu; 2015) ir kt. autorius. Tyrimų temos: Rusijos politika Lietuvoje ir Baltarusijoje XIX a., etniniai konfliktai, istorinė savimonė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT–01108

El. paštas: darius.staliunas@istorija.lt